

Iv. I. 29. na sarkofagu iz Solina.

Dr Nikola Žuvić.

Resumé: *Jean I, 29. Sur un sarcophage de Salone, Dalmatie.* Dans cette inscription du tombeau, au lieu de *mundi*, on trouve *seculi*. Le célèbre archéologue et conservateur Monseigneur Dr. Bulić cherchait la provenience de cette variation. Dans le »*Bullettino di archeologia cristiana*«, Rome 1891 p. 120. et dans le »*Bullettino d'archeologia e storia dalmata*«, Split 1893 p. 11—26. le Com. De Rossi a écrit sur le sujet et pour lui cette variation signifie une grande antiquité. Avec cette petite dissertation j' ai tenté démontrer l'origine de la variation en Afrique par analogie avec les citations de saint Cyprian, évêque de Cartage, lequel seul, parmi les Pères et les écrivains des premiers siècles, employe *saeculum* au lieu de *mundus*, dans la plupart des écrits de saint Jean apôtre. Les arguments m'ont été fourni par le Dr. Hoffmane, Dr. Kaulen, par le Missel Romaine, plus de tous par le Dr. H. Trecherr von Soden et par les autres auteurs, qui traitent de semblables matières. J'ai en un égard special pour l'histoire de l'Eglise Romaine des premiers siècles dans les questions liturgiques et littéraires. Au cours de la dissertation je fais des petits digression (comme on peut remarquer au premier coup d'oeil), lesquelles entrent dans les questions générales et secondaires, qui dans la synthèse finale ne sont pas seulement justifiées, mais au contraire nécessaires. Dans les notices sous la catégorie il y a quelque'une petite interprétation et citation de où je les ai pris.

Na jednom kamenom sarkofagu iz Solina, u reljefu isklesano je janje kao simbol Božjeg Jaganjca. To potvrđuje i biblički natpis iz Evandelja sv. Ivana I. 29. Natpis glasi: »*eccī agnus Dei qui tollit peccatum seculi*«. Dr Bulić Don Frane pozna tekstove sv. Pisma i zna, da su te riječi sv. Ivana Krstitelja. Nego zadnja mu riječ *seculi* udari u oči, jer sam izgovara i svagdje stoji riječ *mundi*, koja je točan prijevod iz grčkog original *κόσμου*. Kako do i ne pozna genezu svih solinskih spomenika, sve je natpise pročitao i protumačio, nije mirovao želeći upoznati, je li gornji natpis pogriješka, ili je predvulgatne ili možda čak i strane, nelatinske provenijence. Kada u bibličkim kodeksima nije našao zabilježene ove varijante *seculi* (m. *saeculi*) namjesto *mundi* obratio se raz-

nim biblicistima i »ocu kršćanske arheologije« Rimljaninu Ivanu de Rossi. Ovaj je stvar temeljito proučio i utvrdio, da natpis pripada gornjem sarkofagu, gdje je šest jaganjaca i dvanaest imena sv. Apostola, skupini, kako donša naša slika.¹

De Rossi iznosi svoju studiju u *Bullettino d'archeologia cristiana* 1891. serie V. Anno II. p. 120 sqq, zatim 1892. serie V. Anno III. p. 7. sqq. Preštampano u *Bullettino d'archeologia e storia Dalmata* 1893 p. 11—26, po kojem ja citiram² i 1906 p. 256. Natpis na našem sarkofagu de Rossi nije mogao protumačiti. Zato se je obratio tada vrlo uvaženom biblicisti Barnabiti Pavlu Savi,³ koji mu je izjavio, da je u svim kodeksima latinskim Iv. I. 29. svagdje prevedeno *peccatum mundi*, a nigdje i nikada »koliko je njemu poznato« *saeculi*.⁴ Jer je, izgleda, ovo jedini spomenik prvih vijekova (a i kasnijeg doba), na kojem se čita *peccatum seculi*, mjesto *peccatum mundi* »u prijevodima do sada poznatim je to *ἀπαξ λεγόμενον*«. De Rossi u svom članku tumači značenje riječi *κόσμος*,⁵ pa u kakovom se odnosu s *a e c u l a*

¹ Bulić, *Inscriptiones musaei Salonitani* n. 335 p. 29.

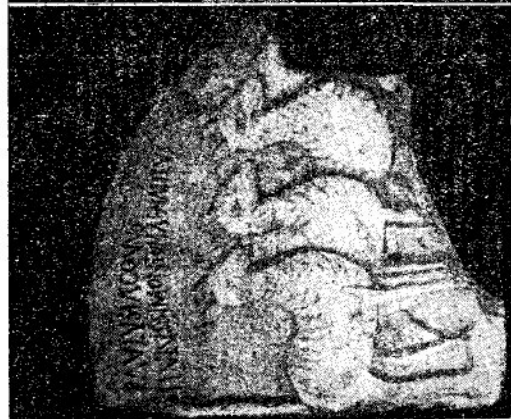
² *Bullettino d'archeologia e storia Dalmata* 1893 p. 11—26.

³ P. Savi vrlo uvažen kao kritičar i egzegeta u Italiji i Francuskoj. Šteta, da ga je rana smrt zapriječila, te nije mogao nastaviti svoj rad. Rodio se u Livornu 6. srpnja 1867. Iza svršenih gimnazijskih i teoloških studija dođe u Rim i pod vodstvom Marucchi-ja upoznao se je sa egiptologijom, s pros. Guidi nauči mnoge orijentalne jezike, sam nauči njemački, engleski i francuski. Kao rijetkog poznavaoaca mnogih jezika zavoli ga De Rossi. Publicirao je svoje bilješke o *Διδαχῆ, Delle scoperte e dei progressi realizzati nell' antica letteratura cristiana durante l'ultimo decennio, Papyrus Fayoum, Emmaus, Lectionarium Silos*, surađivao u *Revue Biblique*, u *Rivista internazionale di scienze sociali, Bulletin critique*, bio je duša *Societatis Studiorum Biblicorum*, koja je osnovana u Rimu zauzimanjem P. Semeria i njegovim. Održao je brojne bibličke i arheološke konference od 1890. do svoje rane smrti 30. IX. 1893.

⁴ *Bullettino* kao gore str. 16. Nell' odierna Volgata queste celebri parole del Battista riferite nel quarto vangelo (I, 29) dicono in fine *peccata mundi*. Il greco *τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου* nei più autorevoli codici è volto *peccatum mundi* (Lachman, *Novum Testamentum*, Berolini 1842 p. 551.) giammai *saeculi*, per quanto oggi è noto al dotto critico ed esegeta biblico padre Paolo Savi Barnabita, che ho interrogato.

⁵ Savi — *Bullettino* 1893. str. 24.

⁶ *Bullettino* str. 24.: Nel testo greco dell' evangelo di s. Giovanni le ultime parole incise in latino sul sarcofago di Salona dicono: *τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου* (*peccatum mundi*). Il *κόσμου* qui è adoperato nel senso di mondo perverso, cioè del complesso degli uomini dediti ai vizi ed alle seduzioni dei sensi; come in cento altri passi degli evangelii e degli scritti del nuovo Testamento.

ris nalazi prema *spiritualis* u svečanom kršćanskom jeziku,⁷ donša mnogo primjera iz kršćanske epigrafije, gdje *saeculum* stoji mjesto *mundus* i smisao se pokriva.⁸ *Saeculum* u značenju *αἰών* prema *αἰών ἐρχόμενος*,⁹ navodi profane¹⁰ i druge historičke pisce¹¹ i zaključuje doslovce svoj članak ovim riječima: »Da tutto ciò ognuno intende, che la variante del sarcofago salonitano *peccatum saeculi* in luogo di *mundi* non è un errore nè capriccio del lapicida, ma dettato conforme al solenne linguaggio cristiano; e sembra tolta da una antica versione latina usata in Dalmazia, a noi sconosciuta.«¹²

Don Frane je bio nezadovoljan s ovim rezultatom, želio je pozitivnije riješenje i u jednom me pismu zamolio povjerivši mi, da proučim ovu variantu na sarkofagu.

I.

1. Po historicima teksta varijanta Iv. I. 29.: »Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum seculi« nije zabilježena. Da postoji, to dokazuje solinski sarkofag. Ona međutim nije kodificirana kao ni još mnoge druge. Današnje stanje teksta nije konačno, i s poznatim nam kodeksima historija teksta nije zaključena. Tektualna kritika varira između više ili manje prohabiliteta. O stalnosti je teško govoriti, barem općenito. Otuda razna mišljenja vještaka o istim mjestima.¹³

2. Već je de Rossi spomenuo nekoliko mjesta iz literature, gdje *saeculum* stoji mjesto *mundus*.¹⁴ Hoffmann e u svojoj

⁷ Kao gore: Nel linguaggio cristiano latino però in questo senso fu assai comunemente adoperato il vocabolo *saeculum* ed anche nella volgata le *κοινωνικαὶ ἐπιθύλακες* dell'epistola di Tito (II, 12) sono tradotte *desideria* non *mundana* ma *saecularia*. Così *saecularis* nel linguaggio cristiano divenne vocabolo proprio e caratteristico di opposizione a *spiritualis*, a chi professa in modo speciale vita di pietà.

⁸ C. I. L. XII, 482; VIII, 9592.

Inscript. Chr. urbis Romea I. n. 7. p. 115; II. p. 32.

Inscript. chrét. de le Gaule (Le Blant) I. p. 26; II. p. 603.

⁹ V. Wilke, *Clavis novi Testamenti*, Lipsiae 1850. I. p. 23.

¹⁰ Tacitus, *De moribus Germanorum* c. 19.

¹¹ Frascarelli, *Inscriptioni portoghesi...* Roma 1863. p. 83.

¹² *Bullettino* 1893. str. 26.

¹³ Čini mi se, da će se svijet nemalo začuditi, uspije li najnovijoj hipotezi afirmirati samostalni *Cezarijski tekst*, koji neki kritičari mnogo puta uzurpiraju kao svoje iznaščiće. Pogotovo bi mnogo značilo, kad bi se ustanovio njegov odnos prema »neutralnom kodeksu« K, Antiohojiskoj i Kantabrijskoj familiji D (zvan Okcidentalni«).

¹⁴ H. v.o.n. Soden, *Die Schriften des N. T. in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt I*, Berlin, 1902—1910. — II. *Text*, Göttingen, 1913.

¹⁵ *Calepinus, septem lingnarum h. c. lexicon latinum*, vol. II. p. 278. ann. 1753. — *Nouveau Larousse*, t. 7, 668 (siècle).

knjizi »Geschichte des Kirchenlateins« ispituje značenje riječi *saeculum*, posebno u crkveno-latinskom jeziku i citira primjere sv. Otaca, gdje im *saeculum* znači to isto, što i *mundus*.¹⁶ Iz same Vulgate mnogo je primjera sakupio znani universitetski profesor u Bonn-u Dr Kaulen u svojoj knjizi »Sprachliches Handbuch zur biblischen Vulgata«.¹⁷

Ali prema postavljenoj zadaći je najvažnije, ako se ne može palpabilno pokazati na varijantu Iv. I. 29. kako se nalazi na solinskom sarkofagu, sačuvanu u nijednom od ispitanih kodeksa, važno je, da se dokaže njezina provenijenca, što držim, ne će biti teško. Kad to dokažem, nadam se, da ću dokazati i kako je ta varijanta nastala i gdje bi imala biti kodificirana.

II.

1. Nijedan od sv. Otaca ne upotrebljava riječ *saeculum* u značenju *κόσμος* = *mundus* kao afrikanski pisci u opće, napose pak, i u tolikoj mjeri, kao sv. Ciprijan. Drugi ne barem tako, da bi većinu mjesta, gdje u grčkom izvorniku¹⁸ stoji *κόσμος* prevodio sa *saeculum*. Sv. Ciprijan i druge riječi prevodi inače, kadgod koju riječ ispusti, a i poredaj mu nije uvijek kao u Vulgati i drugim latinskim prijevodima. Na pr. Iv. XVII, 24 kod sv. Ciprijana čitamo: »Pater, quos mihi dedisti volo, ut ubi ego fuero, (Vulg.: quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego), et ipsi (Vulg.: illi) sint mecum et (Vulg.: ut) videant claritatem (Vulg. prema originalu *τὴν ἐμὴν* dodaje: meam) quam mihi dedisti (Vulg.: dedisti mihi) prius quam mundus fieret (Vulg. navada po sv. Ciprijanu ispušteno *ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ κ ταβολῆς κόσμου* i prevada: quia dilexisti me ante constitutionem mundi.«¹⁹ Na ovom mjestu ima sv. Ciprijan *mundus* kao i Vulgata (samo u drugom padežu radi drugčije konstrukcije), dok na drugom mjestu Iv. XVI, 20... *saeculum* (Vulg. *mundus*) *antem* gandeat.²⁰ Isti sv. Ciprijan u svojim poslanicama piše: »*Saeculo* renuntiaveramus, cum baptizati sumus: sed nunc vero renuntiaveramus *saeculo*, quando tentati et probati

¹⁶ Hoffmann, Geschichte des Kirchenlateins, Breslau 1879. I. vol. § 46. — *Saeculum*, die gottentsremdete Welt, saecularis, saeculariter sind häufig; aber neben ihnen im selben Sinne: mundus und hievon mundialis; Irenaeus 1, 30, 9. Tertull. Marc. 5, 4, spect. 9. nation. 2, 4—5. Sulfic. Saverus, Chron. 1, 1, 4; 2, 14, 6 — mundialiter Tertull. resurr. 46.

¹⁷ Dr. Kaulen, Sprachliches Handbuch zur biblischen Vulgata, Freiburg in B. 1904, S. 27, *saeculum*...

¹⁸ Kod ove radnje imam pred očima Novi Zavjet. Vidi bilješku 74.

¹⁹ S. Caecili Cypriani opuscula de mortalitate, de opere et elemosyna, de patientia (edidit et commentaris anxit Hurter S I. 1858) p. 24.

²⁰ Naved. djelo p. 6.

a Deo, nostra omnia relinquentes etc.²¹ Svetim djevicama piše: »Per saeculum sine saeculi contagione transitis.²² Još prije sv. Ciprijana upotrebljava saeculum mjesto mundus kartaški svećenik apologet Tertulijan.²³ Uplivu se starijih, ili možda upotrebljavanjem istog prijevoda sv. Pisma, ne otmilju ni kasniji pisci. Sulpicije Sever pišući prema II. poslanici Tesaloncima i Otkrivenju sv. Ivana o Antikristu veli: »Sub saeculi fine mittendus, ut mysterium iniquitatis exercent.«²⁴ Jasno je, da govori »de fine mundi«. O istom Antikristu, pod literarnim uplivom prvog veli Casiodor: »In fine vero saeculi...²⁵ Sv. Augustin jednako upotrebljava saeculum, premda vrlo rijetko, jer je poznao djela sv. Jeronima i upotrebljavao ih »Praeceptum propheticum ita spiritaliter intellegitur, ut de huius saeculi civitate...²⁶ Kodeksi Novog Zavjeta, u kojima se nalaze jednake ili slične varijante jesu latinski manuskripti e²⁷ i k²⁸, a imaju samo Evandolja. I historičani sv. Teksta smatraju i nazivaju ova dva kodeksa Novog Zavjeta afrikanskima.²⁹

2. Glasoviti historik-biblicista Dr Hans Trecherr von Soden u zbirci »Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur« bavi se u XXXIII. svesku latinskim jezikom Novog Zavjeta. U dijelu, gdje ispituje latinski jezik Novoga Zavjeta u Africi, osobito u doba sv. Ciprijana, iznio je na svijetlo sjajnih primjera, koji su od velike

²¹ Naved. djelo, Epistola 7.

²² Naved. djelo, De habitu virginum c. 22.

²³ Tertulliani opera, Liber de patientia, Hurter S. I. 1868, c. XI. p. 121.

²⁴ Migne, P. L. 20, 145.

²⁵ Migne, P. L. 70, 1415.

²⁶ S. Augustini, De Civitate Dei, XVIII, 18.

²⁷ e = Palatinski kodeks iz IV—V. stoljeća. Nalazi se u Vienne u Francuskoj, a jedan list u gl. gr. Irske Dublinu. Obuhvata Evandolja, uz velike — tijekom vremena izgubljene dijelove — lakune. Bio je prepisan po Bianchiniju, a izdan kasnije po Tischendorf-u u Leipzigu 1847; zatim po Belsheim-u u Kristijaniji 1896. napokon po H. von Soden-u.

²⁸ k = Bobijski kodeks iz IV—V. stoljeća. Ime nosi po manastiru u Bobbio, sjevernoj Italiji, gdje je bio pronađen. Sada se čuva u Torinu. U njemu su sačuvani samo odlomci iz Evandolja sv. Marka i sv. Mateja. Ovaj kodeks ima, po općem mišljenju, nastariji prijevod sv. Pisma. U njemu također nalaze neke osebne starog sirskeg prijevoda. Izdan je bio više puta. Najprije ga je izdao Fleck g. 1837., zatim Tischendorf 1847. do 1849. i napokon Wordsworth u Oxford-u 1886. u Old Latin Biblical Texts n. II.

²⁹ Vaccari, Institutiones Biblicae I, Romae 1927, n. 99. p. 196.

važnosti za tekstualnom kritiku, napose pak za naše temu.³⁰ U petom paragrafu pod naslovom »Die differenten Anführungen derselben Citate bei Cyprian etc...«³¹ govori posebno o *saeculum* i *mundus* prema originalnom *κόσμος*. Jer sam sebi postavio zadatak, da protumačim postanak one varijante Iv. I, 29 na solinskom sarkofagu, H. von Soden mi izvrsno poslužuje, zato ću njegov prikaz donijeti u cjelini. Samo radi jasnoće i svog cilja amo tamo donijeti ću koju bilješku.

a) Von Soden daje najprije ovu skrižaljku:

U sv. Pismu se nalazi:	Kod sv. Ciprijana:	
<i>κόσμος</i>	<i>saeculum</i>	<i>mundus</i>
a) Joh. 8, 12	63, 18. p. 716, 11	III, 2, 7. p. 72, 12. XIII, 11. 426, 20.
b) Joh. 15, 18. 19	III, 3, 29. p. 142. 20 58, 6. p. 662, 8.	IX, 11. p. 334, 16.
c) Joh. 16, 33	III, 3, 6. p. 119, 7. IX, 11. p. 335, 3.	XII, 2. p. 406, 2.
d) 1 Kor. 3, 18	III, 3, 69. p. 170, 9. III, 3, 11. p. 125, 9.	XII, 2. p. 398, 6. VIII, 24. p. 312, 14.
e) 1 Joh. 2, 16 a)	IV, 7. p. 192, 26. VII, 14. p. 277, 16.	
f) 1 Joh. 2, 16 b)	III, 3, 11. p. 125, 10 IV, 7. p. 193, 2.	VII, 14. p. 277, 17. VIII, 24. p. 312, 15.

b) Kako je već očividno na prvi pogled, Ciprijan prevodi *κόσμος* istoga mjesta u Bibliji sada sa *saeculum*, sada opet sa *mundus*. Jednako prevodi razna mjesta u Bibliji, ali u neposrednoj blizini u svojim djelima, a neka mjesta dapače razno prevodi čak i na istim stranicama. Von Soden sam tumači ovu pojavu: »*κόσμος* wird von der älteren afrikanischen Bibel häufig mit *saeculum* wiedergegeben. Indessen findet sich dies bei näherem Zusehen nur an Johanneischen Stellen. Cyprian citiert mit *saeculum*: Joh. 3, 19; 6, 51; 8, 12; 10, 36; 12, 25; 15, 18. 19 I Joh. 2. 16 begegnen bei Cyprian sowohl *saeculum* als *mundus*,³² aber *saeculum* ist stets dass besser Bezeugte. An allen diesen Stellen ausser Joh. 10, 36; 12, 25; 15, 18, 19. heisst *saeculum*, ferner Joh. 3, 17; 4, 42; 6, 33; 7, 4. 7; 8, 23, 26; 9, 5, 39; 12, 47; 13, 1; 14, 17, 19. 22. 30. 31; 16, 8. 11. 21. 28; 17, 6. 9. 11. 14. 15. 15. 18. 21. 23.

³⁰ Dr. Hans Trecherr von Soden, Das lateinische Neue Testament. In Afrika zur Zeit Cyprians. Izdano u zbirci: Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur. Vol. XXXIII. Leipzig 1909.

³¹ Navedeno djelo str. 63.

³² Navedeno djelo str. 69. i sl.

Entsprechend finden wir auch I Joh. in *h*³³: 2, 2. 16. 17; 3, 1. Stellen aus der Epist. mit *κόσμος*; sind zufällig weder bei Cyprian citiert noch in *h* erhalten. Prim. omittiert das Wort 11, 15 und übersetzt es mit mundus 13, 8;³⁴ 17, 8.³⁵ Ausserhalb der Johanneischen Schriften wird *κόσμος* nirgends mit *saeculum* sondern stets mit *mundus* gegeben.³⁶ Dieselbe Vokabel fehlt auch in Joh. nicht. Die Cypriancitate brauchen wie Joh. 1, 9; 8, 12; 10, 29; 17, 5, 24; 1 Joh. 2, 16. (an erster Stelle) 17; 3, 17; 4, 4. *e* (Upotrebljava *e*) an denselben Stellen wie Cyprian und dazu Joh. 3, 16; 11, 9. 27; 12, 19, 31. 46; 17, 25; 21, 25 *h*.³⁷ Dagegen ist *saeculum* wie zu erwarten, durch das ganze Neue Testament die Wiedergabe von *αἰών*, nur dass *εἰς αἰῶνα* = in Ewigkeit nicht mit *in saeculum*, sondern mit *in sempiternum*,³⁸ *in aeternum*,³⁹ *in perpetuum*,⁴⁰ übersetzt wird.⁴¹

Jednaku i sličnu (rekao bih igranje bibličkim riječima i prijevodom) nestalnost, nalazimo i na drugim mjestima i u drugim kodeksima.⁴²

³³ *h* = Klaromontanski kodeks iz V.—VI. stoljeća. Sadržana su samo Evandelja. Samo Evandelje sv. Mateja je staro-latinski prijevod. Izdao ga je K. Mai u Rimu 1828. i Belsheim u Kristijaniji 1892. — Evandelja po sv. Marku, Luki i Ivanu su iz VI.—VII. stoljeća i čisti su prijepis teksta Vulgate. Sada se čuva u Vatikanu.

³⁴ Na pr. Iv. 13, 8... *εἰς τὸν αἰῶνα*, Vulg: *in aeternum*. Primasius: *in mundum*.

³⁵ Ispravi: Iv. 17, 8 u 17, 9.

³⁶ I Petr. 3, 3... *κόσμος* u značenju uresa (otuda kosmetika) i prevedeno je latinski točno, kako bi i očekivali sa *cultus* (Vulgata i sv. Ciprijan III 3, 36 i IV, 8, 193) ili sa *ornatus* (kako *q* = Minhenski kodeks, manuskript iz VI.—VII. stoljeća. Prije se čuva u Freisingen-u. Sadržava Evandelja malo oštećena glede cjelovitosti. Prepisao ga je Tischendorf, a izdao White 1888. u Old Latin Biblical Texts br. III.).

³⁷ Za Iv. 6, 14; 14, 27; 17, 12, 14; 18, 20 nemamo dokaza iz manuskripta *e* = Palatinskog.

³⁸ *e*: sv. Matej 21, 19; *k*: sv. Marko 11, 14.

³⁹ Sv. Ciprijan i *e*: Iv. 8, 35; 11, 26.

Sv. Ciprijan: 2 Kor. 9, 9.

e: sv. Luka 1, 33. 55; sv. Ivan 4, 14; 6, 51, 59; 8, 51, 53; 12, 34; 13, 8 i 14, 16.

Sv. Ciprijan i *h*: I Iv. 2, 17.

⁴⁰ *e*: Iv. 10, 28.

⁴¹ Sv. Ciprijan kod I Kor. 8, 13: *εἰς τὸν αἰῶνα* prevodi sa *in saeculo*, a *εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων* uvijek sa *in saecula saeculorum*.

⁴² Sv. Luka: 1, 70... *αἰῶνος* prevada više puta spomenuti kodeks *e*, a tako i *c* sa *a principio temporis*.

c = Kolbertinski kodeks iz XII. stoljeća, koji se sada čuva u nacionalnoj biblioteci u Parizu. Tekst Evandelja je starolatinski prijevod

c) Dr H. von Soden nastavlja malo podalje⁴³: »Es ist bekannt, dass das Johanneische *κόσμος* in seiner Bedeutung nach dem hin schillert, was sonst mit *αἰών* ausgedrückt wird. So ist sehr begreiflich, dass es im Lateinischen mit pointireten, prägnanten *saeculum* und nicht dem objektiven *mundus* wiedergegeben wurde, A priori steht fest, dass die Inkonsequenz älter ist als die Konsequenz, also der Wechsel von *saeculum* und *mundus* für *κόσμος* älter als das sozusagen mit Hülfe der dass man sich die lateinische Übersetzung das N. T. längst durch den homiletischen Gebrauch in grossen Stücken fixiert denken muss, ehe ein lateinisches N. T. zu besitzen Bedürfniss wurde. Natürlich gab bei solcher Übersetzung der einzelnen Sprüche das Verständniss des Sinnes die Vokabel — die Übersetzung diente ja durchaus der Interpretation, — und der Gedanke, ein lateinisches Wort zu wählen, das dem griechischen auch über die eben vorliegende Stelle hinaus entsprach, musste fern liegen. In Tertullians Citaten steht es wie in denen Cyprians. Erst die Vulgata hat *saeculum* für *κόσμος* ausgemerzt. Cyprian selbst braucht *mundus* bereits im prägnanten Sinn, und so ist verständlich, dass es ihm auch häufig bei Citaten in die Feder lief, wo sein Text noch *saeculum* geboten haben mag, wie die Testimonia zu beweisen scheinen.⁴⁴ Eine besondere Vorliebe hat Cyprian — seinem bereiten Stil entsprechend — für die Zusammenstellung von *saeculum* und *mundus*. *Saeculum* notierte ist ausserdem 88 mal, *mundus* 84 mal. Als Adjektiv herrscht ausschliesslich *saecularis* (14 Stellen); *mundanus* begegnet bei Cyprian noch nicht (*terrenus* ist wie *terra* im prägnanten Sinn häufig).«

3. Rimski Misal na mnogo mjesta upotrebljava *saeculum*; rekli bismo, da ovu riječ voli više nego *mundus*. Na mnogo mjesta lako bi rekli *mundus*, a da smisao ni malo ne trpi — pokriva se potpuno. Međutim držim, da nije baš lagana stvar precizirati intimno značenje jedne i druge riječi; u hrvatskom jeziku koli za *saeculum* (zapravo: vijek) toli za *mundus* velimo svijet. Tako uzima sv. Ivan i Rimski Misal osobito u *Missa e de Requie*.⁴⁵ Stalno bi mogli ona mjesta, gdje dolazi hoc, huius. huic, *saeculum*, *saeculi*, *saeculo*, reći da je *saeculoni*

miješan sa evropejskim (Okcidentalnim); drugi dijelovi Novog Zavjeta su po Vulgati. Izdan je od Sabatier-a, zatim od Bilsheim-a 1888.
u Kristijaniji.

⁴³ Navedeno djelo str. 72.

⁴⁴ Vidi skrižaljku sprijeda.

⁴⁵ V. H. von Soden str. 72: Es ist bekannt, dass das Johanneische *κόσμος* in seiner Bedeutung nach dem hin schillert, was sonst mit *αἰών* ausgedrückt wird. So ist sehr begreiflich, dass es im Lateinischen mit dem pointirten, prägnanten *saeculum* und nicht dem objektiven *mundus* wiedergegeben wurde.

u pravom značenju *αἰών* = vijek u odnosu prema vječnosti, a ne zbiljski, izvan nas svijet — *κόσμος* — mundus.⁴⁶ Jezikoslovcji svi o tom govore.⁴⁷

U konačnoj sintezi našu će tvrdnju potkrijepiti i slijedeći primjer. U *Communio XV. Nedjelje po Duhovima* izgovaramo: »Panis quem ego dedero, caro mea est pro saeculi vita«. Iv. 6, 51.⁴⁸ Isti se tekst nalazi u *Evangelju Missae Quotidianae* po *Defunctis* i tamo izgovaramo: »Panis, quam ego dabo, caro mea est pro mundi vita« kao i u *Vulgati* i prema grčkom originalu (dabo) *τοῦ κόσμου*.⁴⁹ Na prvi je mah stvar malo začudna, kad se radi o istom tekstu, pa k tomu u istoj knjizi toliko puta recenziranoj i nanovo izdanoj — *Misalu*. Ali »in magna liturgiae parte (Introitus, Graduale, Offertorium, Communio, Antiphonae, Responsorium) antiqua,⁵⁰ dominium suum retinuit, lectiones (Epistulae, Evangelia) tamen Missalis et Breviarii ex nova⁵¹ desumuntur.⁵²

Slično se desilo i sa *Psalmom 94.*, koji je u *Psalteriju* ostao kao *Invitorium Matutini* jedini iz starijeg rimskog prijevoda, dok su svi drugi *Psalmi* i u *Rimskom Brevijaru* i u *Vulgati* prijevod *Galikanski*, dakako recenziran po sv. *Jeronimu*.⁵³

Iz dosad rečenog već je jasno, da *natpisna solinska sarkofaga* nije iz *Vulgate*, u kojoj *Iv. 1, 29* glasi drugačije, nego da je *predjeronimski*. Prema navedenim mjestima odmah bi zaključili, i s pravom, da je ovo *afrikansko čitanje*, dapače još i *odredenije*, da je iz djela sv. *Ciprijana*. Ali moramo ogledati, nijesu li možda *Afrika* i sv. *Ciprijan* primili od drugud — najpravnije iz *Rima (!)* latinski prijevod sv. *Pisma* sa ovim i drugim varijantama. Bilo šta mu drago, nepobitno je dokazano, da *saeculum* mjesto

⁴⁶ *Missae de Requie: Sequentia* 1. strofa... solvet saeculum in favilla...

Exequies: ...saeculum per ignem.

Razne molitve: in die obitus. Postcommunio i dr.

⁴⁷ Fr. Zorell, *Lexicon Graecum Novi Testamenti*, Paris 1931. niže u stupcima 43—48 zatim 728—731 sva moguća značenja, od kako se u *Bibliji* nalaze i od *αἰών* i od *κόσμος*.

⁴⁸ Vidi: H. von Soden str. 69: »κόσμος... Cyprian citiert mit saeculum; Joh. 3, 19; 6, 51...«

⁴⁹ *Missale Romanum: a) Communio Domenicæ XV. post Pentecosten.*

b) *Evangelium Misae Quotidianae pro Defunctis.*

⁵⁰ To jest: predjeronimski prijevod.

⁵¹ To jest *Vulgata*.

⁵² Cornely, *Compendium Introductionis*, VIII. edit. Paris 1914. p. 112. in fine.

⁵³ Vaccari, *Institutiones Biblicae*, vol. II, lib. III. Romae 1929. n. 27. p. 30.

m u n d u s, što odgovara grčkom *νόσμος*, upotrebljavaju mnogo pisci iz Afrike, a osobito se ističe sv. Ciprijan i neki kasniji, ali pod uplivom onih.

III.

U Solinu su natpisi na spomenicima, u koliko su biblički, latinski. Po sebi se nameće pitanje, koji je prijevod bio donesen u Dalmaciju, koji se je upotrebljavao u crkvama, i gdje je istomu kolijevka. Mnogi će odmah pomisliti kao najnaravnije, da je to bio prijevod zvanj Itala, jer se prije sv. Jeronima u Rimu upotrebljavao taj prijevod. Radi jasnoće, da zadovoljim zadaći, koju sam sebi postavio, iznijeti ću neke historičko-kritičke momente, koji će nam zajedno uzeti, dati zadovoljujući odgovor na poteškoće i riješiti pitanje.

O prijevodu se Itale u dnevnom životu više puta govori. Većinom neispravno ili barem netemeljito. Jednako postupaju i neki pisci. O samom prijevodu ili možda samo o nazivu Itale u čitavoj kršćanskoj starini — koja nam jedina kod ovoga može biti vrelo — imademo samo jedno jedino mjesto sv. Augustina. Drugi sv. Oci i crkveni pisci inače mnogo puta govore o raznim prijevodima, kodeksima i njihovom tumačenju, a da Itale i ne spominju. Zato sam kazao, da kad se govori o dnevnom životu o Itali, to je većinom neispravno i bez temeljitog poznavanja same stvari. Rečeno mjesto sv. Augustina glasi: *In ipsis autem interpretationibus itala ceteris praeferatur, nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae.*⁵⁴ Neki su iz ove Augustinove izreke zaključili, da se radi o svim latinskim prijevodima u to doba, između kojih se odlikuje Itala. Drugi, da se radi o tekstu, koji se je upotrebljavao po Italiji, ili barem po upravnoj provinciji, kojoj je centar bio Milan. (Ovdje se navodno sv. Augustin upoznao s tim tekstom preko sv. Ambrozija.) Treći dalje vele, da se pod tim imenom imaju razumjeti svi latinski prijevodi prije onog sv. Jeronima. Četvrti pak tvrde, da je pod tim imenom Augustin imao pred očima sam Jeronimov prijevod, današnju Vulgatu. Dok, konačno je pitanje, radi li se o samom imenu, ili ima realnu osnovu u kojem prijevodu. Kod tolikih, pa i oprečnih mišljenja, vrlo je teško stvoriti konačni sud. Među stručnjacima nema zajedničkog tumačenja ovog Augustinovog pasusa, nestručnjaci pak, ne vodeći o tom brigu, ili, dapače, ne znajući nitj za navedeni tekst sv. Augustina, uzimaju kao gotovo, da je postojao prijevod pod imenom Itala. U dokazivanju i tekstualnoj kritici, ovim se ne možemo i ne smijemo služiti.⁵⁵

2. Gore sam spomenuo, da je u Dalmaciju donesen latinski prijevod sv. Psma, moguće iz Rima, gdje je možda i nastao. Ali o ovom kao i o drugim pitanjima i opet vladaju tolika mišljenja. Nitko međutim ne sumnja, da se u Rimu u prvo doba kršćanstva govori

⁵⁴ Sv. Augustin, *De Doctrina Christiana*, 2, 22 P. L. 34, 46.

⁵⁵ Vaccari, *Institutiones Biblicae I, Romae 1927. n. 100. p. 196—197.*

grčki, liturgija se obavlja na grčkom jeziku, Pape govore i pišu samo grčki, i do kasnijeg doba, u III. stoljeću, spomenici pisani i literatura je samo grčka. Latinski govori samo »mali puk«, ali o pisanoj knjizi kršćanskog sadržaja nema govora. »Si le peuple«, veli *Mongenot* »parlait latin à Rome, les chefs de l'église romaine écrivaient en grec. La prédication et l'interprétation de la sainte Écriture pouvaient avoir lieu en latin, sans que l'église romaine ait eu nécessairement une version latine de l'Écriture.«⁵⁶ Naprotiv *Tertulijan* uz grčki piše većinom latinski već pod konac II. stoljeća. On je prvi crkveni pisac u opće, koji latinski piše. Sv. *Ciprijan* isključivo latinski. Afrikanci: Sv. *Viktorin*, biskup u Ptuj, sveti *Zenon*, biskup u Veroni, *Komodije*, *Laktancije*, *Optat Milevitan*ski, *Tihonije*, donatista, *Fulgencije* i drugi ne samo da pišu jedino na latinskom jeziku, nego i upotrebljavaju isti prijevod sv. Pisma⁵⁷ — jedan tip, koji se kod drugih pisaca ne nalazi. *Monceaux* tvrdi, da je prvi latinski prijevod sv. Pisma — osobito *Evandolja* — nastao u Africi.⁵⁸ *Mongenot* veli, da je prvi *Papa*, koji je pisao latinski, bio *Afrikanac* sv. *Viktor* (god. 189—199.) i da su prvi literarni latinski spomenici kršćanstva iz Afrike »et l'église d'Afrique a fourni les premiers monuments latins de la littérature chrétienne.«⁵⁹ *Mechineau* se čudi ovakovim mišljenjima i zaključuje, da je već koncem I. stoljeća morao biti i u Rimu kakav latinski prijevod *Novog Zavjeta*. Iz početka možda su bila samo *Evandolja*, a malo po malo prevodili su se ostali dijelovi. »On devait posséder déjà quelque traduction de l'un ou de l'autre des trois premiers évangiles. Peu à peu, les autres documents, évangile de saint Jean, épîtres de saint Paul ou des autres apôtres, arrivent à la connaissance du monde d'Occident et sont pareillement traduits en latin pour l'usage soit du peuple, soit des prêtres et des évêques eux-mêmes. C'est dans la première moitié du II siècle, de l'an 100 à 150, que se fit la plus grande partie de ce travail et sur la fin du même siècle que le reste s'acheva.«⁶⁰ Hipoteza izgrađena, ali bez pravog oslonca u historiji. U istinu promatrajući današnjim očima, zaključili bi na prvi mah tako. Pretpostavivši, da bi i bilo tako, ipak ne možemo tog ustvrditi: nema dokaza. Mogućnost tim još nije isključena, ali težimo za činjenicama. (A posse ad esse illatio non datur.)

⁵⁶ *Mongenot*, Patrie et date de la première version latine du Nouveau Testament, Lille 1911. p. 4.

⁵⁷ To najbolje dokazuju citirani biblički tekstovi.

⁵⁸ *Monceaux*, Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne, t. I. Paris 1906 p. 106.

⁵⁹ *Mongenot*, naved. djelo p. 5—6.

⁶⁰ *Mechineau*, Versions latines de la Bible antérieurs à saint Jerome, Dictionnaire de la Bible (*Vigouroux*) t. IV., col. 113.

3. Da se ovo pitanje primakne riješenju, zauzimaju se jedni i dokazuju, da je prvotno postojao jedan službeni latinski prijevod Novog Zavjeta. Ovaj je kasnije bio umnožavan, primljen u raznim krajevima i od pojedinaca bilo prema samovolji ili mjesnom (provincijalnom) govoru korigiran. Tako da su nastali razni tekstovivarijante. Dok drugi kao na pr. Nestle, Kauleu, von Soden, Monceaux, Mechineau, Mongenot i mnogi drugi zagovaraju više neodvisnih prijevoda. Mišljenje zadnjih čini mi se većma utemeljeno. Na mnoge tumače i prevodioce sv. Pisma — bio govor o čitavim knjigama ili o pojedinim odlomcima — tuži se već Tertulijan,⁶¹ sv. Ambrozije,⁶² sv. Jeronim,⁶³ a čuli smo i sv. Augustina u navedenom djelu »De Doctrina Christiana« II, 22.

Iz svega dosadanjeg, čini mi se, da se može tvrditi, da je prvi latinski prijevod Novog Zavjeta bio dogotovljen u Africi već u ranoj drugoj polovici II. stoljeća, kako nam to svjedoče citati u djelima Pape sv. Viktora i Tertulijana prije od 200. godine. (Bez dokaza je mišljenje Teod. Zahna, da je u doba sv. Ciprijana postojao prijevod latinski samo liturgičnih dijelova sv. Pisma.⁶⁴ Tako s Zahnom jednako misle Weisse, Holtzmann, Jüdlischer, Harnach, Moffat, Renan, Loisy i drugi, što katolici Lagrange,⁶⁵ Maier⁶⁶ i ostali ne dopuštaju). Gregory u pitanju jednog ili više prijevoda govori neopredjeljeno kategorički tvrdi, da je prvi latinski prijevod bio dogotovljen u Sjevernoj Africi.⁶⁷

4. Imade auktora, koji priznavajući afričkom tekstu prvenstvo među latinskim prijevodima, ne zadovoljavaju se dosadanjim dokazima, da bi tom prvom latinskom prijevodu bila domovina Afrika; mogli su ga Afrikanški Oci od drugud donijeti. Kennedy tvrdi, da je prvi latinski prijevod učinjen u Antiohiji. Svoje mišljenje te-

⁶¹ Tertullianus, Adversus Marcionem, II, 9.

⁶² S. Ambrosius, In Psalmum XXXVI, 56.

⁶³ S. Hieronymus, Epistula ad Damasum (Predgovor Vulgate).

⁶⁴ Theodor Zahn, Einleitung in das Neue Testament (II. Bd.) 1899, Leipzig. — Još više, Zahn poređuje latinski prijevod sv. Pisma Novoga Zavjeta, koji je upotrebljavao sv. Ciprijan u liturgiji Targumu sa parafrazama Midraša. Vidi Calmes, Revue Biblique god. 1899, str. 431. Targumi su prijevod Starog Zavjeta iz originalnog hebrejskog jezika na aramejski. Tijekom je vremena narod židovski zaboravio klasični biblički jezik. Govorilo se samo razne mjesne aramejske dijalekte. Midrašim su tumačenja umetnuta iza bibličkog teksta. Vidi: Denefeld, Judaïsme, Paris 1925, str. 23.

⁶⁵ Lagrange. L. Evangile selon S. Marc, 1911, Paris p. CIII. i sqq.

⁶⁶ Fried. Maier, Die hlg. Schrif. des N. T. 1 (1912) p. 49.

⁶⁷ Gregory, Einleitung in das Neue Testament, Leipzig 1905, str.

melj na srodstvu teksta u starolatinskom i starosirskom prijevodu.⁶⁸ Sanday se poziva na jednake tekstove, kojih nema drugdje osim u Tacijanovu Diatessaron-u i kod sv. Ciprijana.⁶⁹ Don Frane Bulić znajući za ova mišljenja, pisao mi je, da je »p o l e g e n d i« sv. Dujé bio iz Antiohije u Siriji, pa da nije možda sam od tamo donesao već prevedena Evandelja na latinskom jeziku. U sirsom Iv. I. 29. glasi: ho'e'mre dalo ho', hau dšokel htite d'olmo.⁷⁰ Prevesti bi mogli i mundi i saeculi, jer 'lam u sirsom znači oboje.⁷¹ Prijašnji me dokazi za Afriku više uvjeravaju: vanjski su, svestraniji i brojniji. Što se pak tiče jednakih tekstova u starolatinskom⁷² i starosirskom prijevodu ili kod Tacijana i sv. Ciprijana, možemo s pravom zaključiti na isti grčki tip sa kojeg se prevodilo u Africi na latinski i u Antiohiji na sirski.

ZAKLJUČAK. Bobijski kodeks *k* (s Palatinskim *e*) zvan afrikanski⁷³ ima oblikâ, koji se također nalaze u spisima sv. Ciprijana. Varijante ovog služe u tekstualnoj kritici kao distinkcija afrikanskog teksta. Saeculum mjesto mundus kao na solinskom sarkofagu ne nalazimo nigdje osim kod afrikanskih ranijih pisaca, osobito kod sv. Ciprijana. Za Bobijski *k* kodeks rekao sam prije (u bilješci br. 28), da je manjkav. Imade samo dijelove i redom kako slijedi:

Iz Evandelja sv. Marka: VIII, 8—11, 14—16, 19—XVI, 9.
sv. Mateja: I, 1—III, 10; IV, 2 — XIV, 17; XV, 20—36.

Već u ovo malo sačuvanog teksta nalazimo čitanja, ispuštanja i poredaj riječi kao i kod sv. Ciprijana. Kako Ciprijan citira tako se i u *k* nalazi. Konkretnog primjera za saeculum ne može se navesti, jer ni sv. Ciprijan ne prevada tako *κόσμος* izvan spisa sv. Ivana,⁷⁴ a niti se u sačuvanim mu djelima igdje nalazi Iv. I, 29, bilo da citira, bilo da tumači. S pravom smijem zaključiti, da je

⁶⁸ Kennedy, The Old Latin Version, u Hastings-ovom: Dictionary of the Bible, Edinburgh 1908, t. III, str. 54.

⁶⁹ Sanday, Old-Latin Biblical Texts, Oxford 1886. br. II. str. 42.

⁷⁰ Poradi telmičkih uzroka donasam tekst transkribiran latinicom.

⁷¹ Pred sobom imadem: The New Testament in Syriac, izdanje londonskog biblijskog društva 1920. Sadržava revidirani tekst Pešita.

⁷² Vidi bilješku br. 28. Osobine sirsokog prijevoda.

⁷³ Vaccari, Institutiones Biblicae I. Tomae 1927. n. 99, p. 120. Vidi bilješku br. 29.

⁷⁴ H. Trecherr von Soden, navedeno djelo str. 69... Indessen findet sich dies (t. j. *κόσμος* = saeculum) bei näheren Zusehen nur an Johanneischen Stellen... Ausserhalb der Johanneischen Schriften wird *κόσμος* nirgends mit saeculum sondern stets mit mundus gegeben.

Bobijski kodeks *k* u svom prvotnom cjelovitom stanju sačuvan i kod Iv. I. 29 imao kao sarkofag solinski... peccatum seculi.

Natpis sarkofaga iz Solina: ECCE AGNUS DEI, QUI TOLLIT PECCATUM SECULI uzet je iz ranijeg latinskog prijevoda Novog Zavjeta, zvanog afrikanškog, koji je djelomično sačuvan u Bobijskom kodeksu *k*, koji je upotrebljavao kartaški biskup — mučenik sv. Ciprijan.

Kad sam završio ovu raspravicu i spremio ju za tisak, poslao mi je Don Frane Bulić svoj prikaz o gornjoj temi sa značajnom izjavom Dra von Sodena, kako niže:

Fr. Bulić: SAECULUM mjesto MUNDUS na jednom starokršćanskom natpisu iz Solina.

U »Bulletino di archeologia christiana« Roma, Serie quinta, anno secondo, n. 3, 4, p. 120—126 incl. e anno terzo, n. 1, 2, p. 7—17 incl., pa u splitskom »Buletino di archeologia e storia dalmata« god. 1893. (XVI) na str. 11 sl., str. 23, pok. Kom. De Rossi podvrgao je kritičnom ispitu riječ saeculum mjesto mundus u natpisu na jednom solinskom sarkofagu u onom mjestu Vulgate Evandjelja sv. Ivana cap. I. 29: »ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi«. U solinskom natpisu čita se naime: ecci Agnus Dei, qui tollit peccatum seculi.

Svoja kritična opažanja završio je De Rossi (na str. 26) ovako: »Da tutto ciò ognuno intende, che la variante del sarcofago salonitano peccatum saeculi in luogo di mundi non è errore nè capriccio del lapicida, ma dettato conforme al solenne linguaggio cristiano; e sembra tolta da una antica versione latina usata in Dalmazia, a noi sconosciuta.«

Prigodom višednevnog boravka u Splitu i u Solinu u rujnu ove godine dra H. baruna von Soden-a, profesora Novoga Zavjeta i crkvene povijesti na sveučilištu u Marburgu an der Lahn, koji je također u društvu direktora Njemačkoga arheološkoga zavoda u Rimu dra Curtiusa proučavao onu nadgrobnu ploču na četiri ovalne izdubine i jedne četverokutne u grobištu i bazilici Pet Mučenika u Kapljuču u Solinu (sr. Recherches a Salone, Tome I. p. 138 sl.), te obećao, da će ob ovomu prijepornom pitanju izreći svoje mnijenje, od mene zamoljen, da bi, proučivši gorinavedenu izreku, dao o njoj svoj sud, dne 31. listopada poslao nam ga je, a mi ga u interesu naše crkvene povijesti i starokršćanske liturgije ovdje priopćujemo u izvornom njemačkom tekstu... »konnte erst jetzt die Bildtexte auf »saeculum« Joh. I, 29. revidieren. Leider fand ich keinen Textzeugen, der an dieser Stelle saeculum bietet. In meinem Buch »Das lateinische N. T. in Africa zur Zeit Cyprians«, Leipzig 1910,

S. 69 f. und 233 habe ich nachgewiesen, dass das Johanneische Kozmos in der älteren afrikanischen Bibel mit saeculum wiedergegeben worden ist. Das dort beigebrachte Material zeigt, dass saeculum schon früh von mundus verdrängt zu werden beginnt, aber sich an nicht wenigen Stellen sicher als das Ursprüngliche erweisen lässt. Nur gerade Joh. I, 29 lesen die vorhandenen Zeugen auch des afrikanischen Textes alle mundus. Die Inschrift des Sarkophages in Ihrem Museum beweist aber meines Erachtens, dass es zur Zeit seiner Herstellung (IV Jahrhundert doch wohl oder später?) noch Texte mit saeculum Joh. I, 29 in kirchlichem Gebrauch gewesen sind. Das ist natürlich wertvoll.« — Split Br 171 — God. 1931.

